

Фарук ДИЗДАРЕВИЋ*

САТИРИЧНИ ТОНОВИ У ПРИЧАМА ЋАМИЛА СИЈАРИЋА

Апстракт: Овај есеј говори о сатиричним тоновима у приповијеткама Ћамила Сијарића. Књижевник у својим прозама користи, поред дубоког вида сатире, и хумор као благодонаклон, који пут горак, смијешак према слабостима у којима се огледа човјекова природа и његова стварност.

У критичком сагледавању књижевног дјела Ћамила Сијарића раскривање сатиричног блока књижевног квалитета још није у довољној мјери учињено. Поготову кад су његове приповијетке у питању. То је утолико потребније учинити јер свијет Сијарићевих приповиједака, сложен и вишезначан, остварен је сигурном руком писца за кога се може казати да је изградио своју особену школу приповиједања која има високо мјесто у богатом спектру јужнословенске литературе.

Кључне ријечи: *Ћамил Сијарић, приповијетке, сатира, хумор*

Сатира, у распону од хумора и досјетке до метафоре, алузије и ироније, са бројним и прецизно дефинисаним врстама и подврстама, била је извјесна још у античким временима нарочито заступљена у реторици. Познавали су је и користили Аристофан, Софокле, Цицерон, Сократ, Еурипид... а о њој говори и Теофраст у књизи *Каракџери*. Затим слиједу Рабле, Волтер, Сервантес, Гогољ, Кавафи, Бекет, Јонеско... И у нашој и усменој и писаној баштини налазимо обиље сатиричних прича и пјесама. В. Дворниковић констатује да наш човјек не прихвата сваку досјетку, особито не празну шалу. За њега је смијех олакшање, али ријетко без оштрице, више наклоњен љутој иронији и горкој сатири, па и сарказму, него пак ведром хумору. Поменућемо неколико писаца сатиричара са ових простора: Р. Домановић, Ј. П. Стерија, Б. Нушић, Б. Ћопић, С. М. Љубиша, П. Кочић, С. Винавер, Д. Ковачевић и др.

* Фарук Диздаревић, књижевник

Наши се писци (они најбољи, Ђамил Сијарић, на примјер) никада нису задовољавали да дају само слику *сволашњих манифестација* на бићу. Пажљивијим прочитавањем Сијарићевог дјела наилази се на обиље сатиричних тонова који обавијају призоре, људе и догађаје, нарочито у његовим приповијеткама. У Сијарићевој сатири, најчешће прожетој хумором, уочава се сјетан благонаклон смјешак према слабостима у којима се огледа човјекова природа, стварност, и човјек који није идеалан. У његовој књижевности слика свијета не даје се као дијалектичка *ћенеца крајности*, већ као *лирска евокација* постојећег стања, као лирска сугестија и сигнализација знакова који је превод на литерарни језик. Те слике, поготову у његовим приповијеткама, врло често су проткане финим хумором, сатиричним, па и ироничним тоновима и валерима. То баш, поред осталог, чини вриједност Сијарићевих остварења. Поменуто је већ да се у његовим наративима преплићу сатира и хумор. Но, треба рећи да у основи Сијарићеве приче често није ни цијела анегдота нити сатира, већ само њихов сажетак. Потом, треба имати на уму да код овог писца између хумора и сатире постоје битне диференцијације. Док сатира тежи да потврди постојање реалности и да је освијетли и са тамне стране, хумор оповргава постојање нечега или то постојање чини ирелевантним. Сатира, дакле, узима у обзир, а хумор опозива реалност. Сијарић свједочи да сатира није само подругљива и духовита порука, већ прије свега латенција, могућност, приједлог читаоцу (али несугестибилан). Илустрација реченом може бити приповијетка *Сћајање старца под ирозором*. Сазнавши да у Босну долази нови везир, Топал Осман-паша, који је стар и краћи у једну ногу, Сарајлије су „на ћепенцима, на чаршији и у хановима”, час бучно, час тихо, одгонетали, узалудно, велику загонетку: зашто султан шаље у Босну везира који је стар и сакат? „Шта хоће с тим човјеком и шта хоће са Босном?” А кад су се окупили на Козјој ћуприји да дочекају везира, Сарајлије су се из несавладиве радозналости толико примакли свечаној поворци да је она једва могла проћи, из чега је настала ова уистину бурлескна сцена: „Свијет се (...) примицао (везиру) што је ближе могао како би видио у коју је – у десну или лијеву, ногу сакат. Ако се сада то не види, ту одмах на ћуприји, послје ће бити касно... Они што су се нашли на његовој десној страни довикивали су онима на лијевој да му је десна нога исправна и питали каква му је лијева. Од свега што се на везиру могло видјети, (...) ту радозналу свјетину привлачиле су само његове ноге: једна му мора бити краћа, јер иначе не би био, топал”. Историјско лице Топал Осман-паше, како каже З. Лешић, постаје у овој Сијарићевој причи сјетно-комична фигура старца, који, умјесто

да „гледа тврђаве у Босни и топове на њима који рђају”, помаже момцима да се жене дјевојкама под чијим прозорима проводе ноћи, чинећи то са скривеном чежњом да ће „негдје ту, у сокаку, или још даље”, доћи под један свој прозор, који „мора да постоји као што у њему постоји његово срце”. А кад је тај Сијарићев Топал Осман-паша отишао из Босне, „није ништа однио – као што су прије њега односили сви који су у Босну долазили, до у својим мислима некакав прозор... Онај што је у средини сокака, или на крају, или још даље...”.

Једна од елементарних страсти коју личности у Сијарићевим прозама носе запретану у себи је и жеља за наставком рода, која добија значење неумољиве, нагонске и исконске жудње, често дата са пригушеним и суздржаним сатиричним присјајима (*Рођак*, *Прича са њумна*, *Ђуџуруми*, *Аџем*, *Тимка*). У приповиједи *Тимка* аутор развија мотив приче у складу са деформисаним обичајним законима краја. Кад момак зажели да се ожени, украде са својим братом дјевојку у сусједном селу, и донесе је свезану у дењак, спуштајући је на праг као мртав предмет пред немилосрдне очи увеле свекрве која на њу не може друкчије ни да гледа већ као на инструмент за кућно послуживање. А ево виђења мајке Селимове у причи *Рођак*: „Понешто о нашем рођаку дознали бисмо од његове мајке; улазила је у наше куће и хвалила свога Селима како је бољи од свих нас младих, како је паметан и како ће мајка да га ожени, а ми ћемо, који пјевамо и халачемо по селу, остати нежењени, јер смо једни махнити момци а њен је Селим мудар. Одговорили бисмо Селимовој мајци: Зар баш тако..., зар махнити, зар ћемо остати нежењени, зар сви! На то би она нама: Сви! – сем њеног Селима”.

Шериф, момак у годинама, није ожењен. Читаво братство и село се заузму да га ожене. „Куд здрав момак, а без жене?” Одјенули га у чохано одијело (истина купљено од Цигана), подучавали га које ријечи да каже дјевојци при првом виђењу, али узалуд. Питали су се да га дјевојке можда неће баш због одијела од чохе – јер није сељачко, не оре се и не копа у њему, па шта ће им момак у чохи који не оре и не копа. Чак ни у удаљеном Баљену, селу ружном али са згодним дјевојкама, није Шериф нашао другу. „Не умијеш да се ожениш Шерифе, говорили су му, а ми се мјесто тебе нећемо женити; то је једино што се за другога не може, до свак сам за себе”.

Ходећи ћутке ка гробљу, под носилима са мртвим Шерифом, били су увјерени да су учинили све да га ожене. Али није помогло. „Остали су на томе да му на гроб не побадају камен, нек остане под травом као да

је дијете. Којем је било још дуго ходити да до свог камена дође„...*(Како смо женили Шерифа)*.

Који пут помјерена, искривљена, слика стварности код Сијарића може се тумачити као израз супростављања општеприхваћеним схватањима и вјеровањима; нарочито је присутна у оним ситуацијама у којима се разбија вјера у рационалне и природне основе на којима је изграђен свијет

Неизљечиви сањалица, Џимшир Туховац, опсједнут сликом извора, бујног растиња и цвијећа, сав између маште и стварности, копа бунар у безводном пештерском крају куда проходе жедне караване. Манија копања удаљава га од породице и уништава сав његов иметак; али Џимшир не одустаје. Он се одрекао трошности земаљског свијета и слиједи свој наум који нико не одобрава. „Ни за чим није зажалио – јер све су то биле смртне ствари вијека кратка и ништавна, а вјечан је само пут пештерски и каравана која њиме гази – и вјечна ће бити та његова вода”. *(Бунар)*

У причи о два стабла – *Мукињи и брекињи* – сатирично-алегоријски је дочарана судбина човјека за кога вријеме, као неки имагинарни круг, али и простор свакодневног збивања, обухвата све промјене у природи, али отвара и перспективу бескраја у којој и сам ишчезава. Дрво од кога је дјељао кашике, послужило је најзад као грађа за сандук у коме је сахрањен дрводјеља.

Мотив сатире можда је најразвијенији у причи *Паша и њашчад*. У њој аутор на извјестан начин функционализује одређену историјску личност, мада није заинтересован за званичну историју. Повод за наративу му је долазак Омер-паше Латаса у Бањалуку са намјером да казни непослушне ајане и капетане. Баш у то вријеме у град долута однекуд некакво пашче. „Другачије од осталих, длаке жуте као да је посута златним прахом, ушију великих, репа дугачког. (...) Скита градским сокацима, главу савило доље а очима гледа горе, хоће све да види”. У јези од скорог доласка суровог паше у њихов непослушни град узнемирене чаршинлије оду дервишу Курду, који је такође био приспио у Бањалуку из далека краја – из Азије, из Курдистана, да га питају за савјет да није можда оно пашче неки злослутни предзнак наступајућем догађају. Прича сад добија елементе фантастике: дервиш придошлицама протумачи „да Бог, кад хоће, може да дадне понекоме човјеку моћ да се претвори у пашче, у мачку, у миша, у шта му кад треба”. Мистик им је даље вазио: „Да је онај пас што лута сокацима, онај миш што гребе на тавану, она мачка што чучи под софром – Омер-паша. Ту је да слуша шта људи говоре против њега”. Па, кад су га питали шта да раде, дервиш ће кратко: „У оно се

пашче претворио он; нек се пашче убије"! Прича има необичан расплет. И јасан подтекст. Овдје ауторова намјера није била да забави читаоце и било би погрешно сиже приче посматрати на нивоу досјетке. Ова сатирична приповијест садржи још и елементе надреализма, пародије, бурлеске. Та жанровска покретљивост присутна је и у неким другим Сијарићевим приповијеткама.

Сијарић у својим прозама развија оне стилско-језичке аспекте дјела у којима животне чињенице добијају свој максимални интензитет кад се дигну до степена имагинарне увјерљивости, при чему сатирични просјаји као и метафорика формирају свијет дубљих и судбоноснијих садржаја, на начин на који легенда и митови једноставношћу и безазленошћу говора отварају поноре сазнања и искуства неслућених значења и љепоте.

Поједини Сијарићеви путници по беспућу живота најчешће завршавају као тужни свјedoци с којим се окрутно поиграла судбина: ага који долази по свој хак и након пада царевине, одржавајући илузију о својој моћи и важности, изгуби памет кад га ти исти сељаци упуте погрешним путем кроз шуму; од страха и невоља на том путу никад се није повратио ни излијечио (*Сулијан*). У причи *Камен* човјек је ухваћен као жртва безумног неспоразума и нечовјечних оптужби; све његово богатство због кога је био оптужен код султана састојало се од обичног самара који је сачувао из времена кад је сву своју снагу употребљавао у борби да преживи и заради надницу; стриц из приче *Мирис лишћа орахова*, страхујући од орахова стабла и кобних предсказања смрти, ограничава свој животни простор на размак између ораха и кућног зида и претвара га у „некакво своје борилиште, са којим се бори и са самим собом и с нечим што је невидљиво". На сличном принципу изграђене су приповијетке *Вода њромуклица* и *Земља*, с том разликом што у првој стар и долестан човјек хоће да пронађе воду која лијечи и подмлађује, а у другој сиромаш трага за благом и земља му се претвара у безброј чаробних ходника, у којима, чинило му се, сија нека чудесна, рајска, жута свјетлост.

Неке од ових прича исприповиједане су у тону бајке с несрећним свршетком: живот је очито одвећ груб да би се у њему одржала крхка грађевина наших снова. Сијарићеви јунаци су занесени својим сновима и пролазе кроз живот као сјенке и шчезавају у великој ноћи постања – да би могли слободно сањати.

Историјско и културно наслеђе једноставно није могуће гурнути под тепих и преконоћ га замијенити моделима насталим у битно другачијим историјским околностима. Народи Балкана, били они хришћани или муслимани, обликовали су се и живјели унутар једног културног кру-

га у коме је хијерархијска љествица вриједности умногоме различита од оне у Западној Европи. Једна од карактеристика Сијарићевог књижевног свијета односи се на елементарност људских сукоба, на снагу несреће којом су погођени појединци и на оштрини закона који се примјењују без попуштања и подносе без противљења. Строгост моралних норми, у крајњој инстанци, води ка негирању људске природе, то јест оних принципа у чије име страда и сâм човјек због ког су ти закони и створени. *Снаха*, *Демко*, *Нијема свадба* говоре о унутрашњим ломовима било да су резултат случајних околности или намјерно испољеног отпора устаљеним нормама понашања. Њене жртве подједнако трагично испаштају своје одлуке и своја дјела: „наша снаха”, коју је рођак Дестан вратио родитељима док јој је младожења служио војску, исте ноћи кад поново долази у кућу прекраћује себи живот; старом Аџему је побјегла невјеста, жена његовог сина, с рођаком док јој је муж у војсци: тај ударац и ту срамоту старац није могао преживјети; млада невјеста из приповијетке *Ракиџа*, нетакнута и након удаје, не упознавши физичку љубав, остаје уз немоћног мужа у кругу свог очаја и заувјек сама...

У критичком сагледавању књижевног дјела Ћамила Сијарића раскривање сатиричног блока књижевног квалитета још није у довољној мјери учињено. Поготову кад су приповијетке у питању. То је утолико потребније јер свијет Сијарићевих приповиједака, сложен и вишезначан, остварен је сигурном руком писца за кога се може казати да је изградио своју особену школу приповиједача која има високо мјесто у богатом спектру јужнословенске литературе.

Faruk DIZDAREVIĆ

SATIRICAL TONES IN THE STORIES OF ĆAMIL SIJARIĆ

Summary

This essay tells about the satirical tones of Camil Sijarić's short stories. The writer uses in his prose works, in addition to the profound aspect of satire, humor as a benevolent, at times bitter, smile towards the weaknesses which reflects the nature of man and his reality.

The critical insight of the literary work of Camil Sijarić in revealing the satirical block of literary quality is still not sufficiently done. Especially when it comes to short stories. This is all the more necessary because the world of Sijarić's short stories, complex and multifaceted, is accomplished by a steady writer's hand of whom we can say that has developed his distinctive school of storytelling that has a high place in the rich variety of South Slavic literature.